

Francis Fukuyama: Veľký rozvrat. Ľudská prirodzenosť a opätovné nastolenie spoločenského poriadku

AGORA, Bratislava 2005 (preklad Dezider Kamhal), 339 s.

Oznámenie konca veľkého rozprávania vo vede bolo zrejme predčasné, alebo nie všetci si ho osvojili. Rozhodne medzi tých, ktorí sa k nemu nehlásia, patrí Francis Fukuyama. Fukuyama je profesorom politickej ekonómie, t. j. tej vednej disciplíny, ktorá bola u nás do roku 1989 známa tým, že tvorila jeden z troch zdrojov a troch súčastí marxizmu-leninizmu. Tu niekde je asi príčina, prečo je u nás Fukuyama najčastejšie označovaný ako sociológ. Fukuyama však nemá s marxizmom nič spoločné a sám sa hlási k neokonzervativizmu. Aj keď treba dodať, že tento popredný americký mysliteľ sa s ostatnými americkými neokonzervatívami v poslednom čase rozišiel. Počas posledných štyroch rokov sa Fukuyama zmenil z prominentného predstaviteľa neokonzervativizmu na otvoreného kritika zahraničnej politiky USA. Táto premena sa dovŕšila vydaním jeho knihy *After the Neocons: America at the Crossroads* (Profile Books, London), ktorá vyšla v roku 2006. Slovenský čitateľ sa tak dostáva do paradoxnej situácie. V čase, keď vychádza slovenský preklad Veľkého rozvratu (*The Great Disruption*), ktorého pôvodné vydanie je z roku 1999, zaujíma jeho autor už iné ideové pozície. Zdá sa, že nie sme len priestorom, v ktorom sa premiešavajú rôzne kultúrne vplyvy, ale aj čas tu nadobúda podobu zvláštnej temporálnej zmesi.

Kniha Veľký rozvrat sa zameriava na veľkú tému sociálnej filozofie a sociológie, ktorou je spoločenský poriadok. Veľký rozvrat autor časovo lokalizuje do obdobia od polovice 60. do začiatku 90. rokov 20. storočia a týka sa ekonomicky najvyspelejších svetových spoločností. V tomto období sa spoločnosti menili na informačné alebo postindustriálne. Podľa autora informačné spoločnosti majú tendenciu vytvoriť ešte viac toho, čo si ľudia v súčasnej demokracii najväčšmi vážia: slobodu a rovnosť. Ako však naznačuje názov knihy, autor sa nevenuje tejto stránke zmeny. Viac si všima, že počas tohto obdobia začali narastať zločinnosť a sociálne nepokoje, došlo k rozpadu príbuzenských vzťahov, ešte viac sa urýchlil pokles pôrodnosti, rozvodovosť prudko stúpila a rodilo sa viac detí mimo manželstva. Za posledných štyridsať rokov tiež poklesla dôvera v inštitúcie na najnižšiu úroveň a zmenil sa charakter vzájomných medziľudských vzťahov, vzájomné väzby medzi ľuďmi mali tendenciu byť menej trvácne, ľudia v nich boli menej zaangažovaní a mali tendenciu združovať sa do menších skupín ako predtým. Porovnaním existujúcich štatistík dospieva k záveru, že tieto zmeny sa odohrali vo veľkom počte podobných krajín a všetky sa objavili v rovnakom období dejín. Autor si nemyslí, že tieto, podľa neho negatívne spoločenské tendencie, boli náhodné. Odzrkadľujú oslabenie sociálnych väzieb a spoločných hodnôt, ktoré udržiavajú pospolu ľudí v spoločnosti. Schopnosť

udržiavať spoločenský poriadok napriek technologickým a ekonomickým zmenám považuje Fukuyama za jednu z najväčších výziev moderného informačného veku.

Tak ako v prípade všetkých teórií sociálnej zmeny aj Veľký rozvrat označuje obdobie, ktoré sa výrazne líši od predchádzajúceho historického obdobia. Na rozdiel od iných teórií sociálnej zmeny, napr. modernizačných teórií, však autor predchádzajúce historické obdobie neoznačuje ako nižší vývojový stupeň alebo niečo, čo treba v mene lepšej budúcnosti meniť, pretože predstavuje niečo zaostané a zastaralé. Z hľadiska ohrozenia sociálneho poriadku považuje za negatívne a nebezpečné práve obdobie 60. až 90. rokov 20. storočia. A podľa autora existujúce štatistiky naznačujú, že toto obdobie sa končí, čo pre autora predstavuje návrat k sociálnemu poriadku. Takýto pohľad na spoločenskú zmenu naznačuje, že autor je zástancom cyklickej teórie. A autor to aj sám potvrdzuje. Podľa neho ani v prípade Veľkého rozvratu nejde o dlhodobý úpadok morálneho poriadku spoločnosti. Spoločenský poriadok nielen upadá, ale aj narastá v dlhodobých cykloch.

Pri vysvetľovaní príčin Veľkého rozvratu odmieta také vysvetlenia, ktoré za jeho príčinu považujú rast chudoby a nerovností, prípadne opačne, nárast bohatstva a istoty. Odmieta tiež vysvetlenie prostredníctvom chybných politiky vlády, alebo kultúrneho posunu. Príčiny sú demografické, ekonomické a kultúrne. Nástup hospodárstva založeného na informačných technológiách vyvoláva zmeny charakteru práce. V ich dôsledku vstúpili na trh práce milióny žien, čo podkopalo tradičné hodnoty, na ktorých bola založená rodina. Súčasne v tomto čase sa objavili novinky v zdravotníctve a výrobe liekov, z ktorých si autor všima hlavne úlohu antikoncepcnej pilulky. To viedlo k závažným demografickým zmenám. K pôsobeniu zmeny charakteru práce a antikoncepcnej pilulky autor pridáva ešte kultúru individualizmu, ktorá sa z trhu preliala do oblasti spoločenských noriem. Technologické zmeny, ktoré na trhu spôsobili „tvorivú deštrukciu“, zapríčinili vo svete sociálnych vzťahov rozvrat.

Napriek tomu si autor nemyslí, že Veľký rozvrat bol nevyhnutný. K tomuto záveru ho vedie porovnanie USA a vyspelých európskych spoločností s ázijskými spoločnosťami, ktoré tiež nastúpili cestu k informačnej spoločnosti. V Japonsku a Južnej Kórei nedošlo napriek technologickým a ekonomickým zmenám k takému ohrozeniu sociálneho poriadku ako v USA a v najvyspelejších európskych spoločnostiach. Veľký rozvrat nebol nevyhnutným produktom ekonomického a technologického vývoja. Problém je v tom, ako spoločnosti kultúrou a verejnou politikou formujú sociálne normy.

Svet 21. storočia bude výrazne závisieť od neformálnych noriem, lebo informačná spoločnosť funguje na decentralizácii a organizáciách, v ktorých sa ľudia budú samoorganizovať. Nevyhnutnou podmienkou takejto samoorganizácie sú internalizované pravidlá a normy správania. Súbor neformálnych noriem, ktorý

je spoločný pre členov nejakej skupiny a ktorý im umožňuje vzájomnú spoluprácu, označuje ako sociálny kapitál. Popri kultúre a verejnej politike má vplyv na vznik takýchto noriem ľudská prirodzenosť a spontánny proces samoorganizácie. Prvé meno, ktoré napadne sociológa pri čítaní autorových úvah o sociálnom kapitáli, je Pierre Bourdieu. O jeho chápaní sociálneho kapitálu však v knihe nie je ani zmienka. Fukuyama za najvýznamnejšieho teoretika sociálneho kapitálu považuje Alexisa de Tocquevillu. A to aj napriek tomu, že tento autor termín sociálny kapitál nikdy nepoužil.

Sociológia zrejme nie je autorovou silnou stránkou. Inak sociológ ťažko pochopí, prečo Fukuyama preberá názor zo 60. rokov, že sociológia je len o normách a obmedzeniach a nie je schopná vysvetliť, ako sa ľudia stávajú podnikateľmi, novátormi a deviantmi. V tejto súvislosti sa priam ponúka k sociologickému vysvetleniu Mertonova teória sociálneho napätia. Túto možnosť však Fukuyama nevyužil. Podobne na viacerých miestach v súvislosti s ekonómiou hovorí o modeli racionálneho správania a metodologickom individualizme, ale nikde nespomenie sociologickú podobu týchto teórií rozpracovanú napr. francúzskym sociológom R. Boudonom.

Problému vzniku noriem venuje Fukuyama druhú, abstraktnejšiu časť knihy. Ako prekvapujúco uvádza, robí tak preto, aby sme pochopili, prečo náš súčasný stav nie je taký beznádejný, ako možno vyzerá. V tejto časti ponúka čitateľovi svoju teóriu štvor-priestorového modelu zdrojov poriadku. Značný priestor venuje hlavne ľudskej prirodzenosti a spontánnosti pri utváraní noriem sociálneho poriadku. Využíva k tomu celý arzenál poznatkov takých vedných disciplín, ako je ekonómia, evolučná biológia, neurobiológia, neuropsychológia, primatológia, kognitívne vedy, teórie sietí a organizácie. Ak k tomu pridáme využívanie poznatkov sociológie, demografie, kriminológie a antropológie z prvej časti, tak kniha predstavuje ukážku interdisciplinárneho prístupu v praxi. Ale práve tu vznikajú najväčšie problémy s dokazovaním niektorých autorových tvrdení. Hlavne v časti, ktorá sa opiera o modernú biológiu, sa čitateľ nemôže zbaviť dojmu, že autorova snaha niečo dokázať je silnejšia ako samotný dôkaz. V tejto časti, kde sa snaží dokázať, že je možné rozpoznať univerzálne princípy kultúry a morálky, že schopnosť vytvárať sociálny kapitál je geneticky zakódovaná, že kooperatívne správanie u ľudí má genetický základ, väčšinu dôkazov uvádza neurčitým slovným spojením „zdá sa“, „ukazuje sa“, „podľa všetkého“. To mu však nebráni v tom, že závery majú podobu kategorických tvrdení.

Zistenia v tejto časti majú tiež slúžiť ako dôkazy proti kultúrnemu relativizmu a sociálnemu konštruktivismu. Autor sa však pri ich kritike neopiera o ich hlbšiu analýzu, pri ktorej by čitateľovi manifestoval svoju zorientovanosť v tomto probléme. Používa osvedčený postup, keď si podľa vlastných zjednodušených predstáv konštruuje tieto teórie a potom s touto svojou konštrukciou polemizuje.

Vzhľadom na to, že kniha sa tvári ako alternatíva k týmto myšlienkovým prúdom, takéto postupy zbytočne znižujú jej vedeckú hodnotu.

Celé autorovo snaženie nakoniec vyúsťuje do konštatovania, že Veľký rozvrát nie je v dejinách kapitalizmu novým javom. Tomuto problému venuje tretiu časť nazvanú Veľká rekonštrukcia. Koniec 18. a začiatok 19. storočia boli obdobiami vzrastajúceho spoločenského neporiadku a morálneho chaosu, počas ktorých klesali rozmanité ukazovatele sociálneho kapitálu. Počas viktoriánskej doby nastal znovu návrat k väčšiemu sociálnemu poriadku. Aj keď vznikli nové inštitúcie, podstatná zmena, ktorá sa odohrala v tomto návrate poriadku, sa týkala skôr hodnôt ako inštitúcií. To dáva autorovi optimizmus, že rekonštrukcia sociálneho poriadku je možná. Znovunastolenie spoločenského poriadku v súčasnosti sa však musí opierať o všetky štyri zdroje vzniku sociálnych noriem. Nakoniec vyslovuje záver, že pokiaľ v politickej a ekonomickej oblasti sa dejiny javia ako pokrokové a smerujúce k liberálnej demokracii ako jedinej životaschopnej alternatíve pre technicky vyspelú spoločnosť, v sociálnej a morálnej oblasti sa dejiny opakujú cyklicky. Opätovné nastolenie sociálneho poriadku je plne v zhode s princípmi, na ktorých funguje liberálna demokracia. Dospieva tak k tým záverom, ku ktorým dospel už v knihe *Koniec histórie a posledný človek*. Autor sa k tomu otvorene priznáva. *Veľký rozvrát* je vlastne ďalším rozpracovaním myšlienok nastolených v knihe *Koniec histórie a posledný človek*.

Text vyvoláva viaceré otázky, ktoré zrejme presahujú autorove zámery. Jednou z nich je, či autor hovorí o univerzálne sa šíriacom veľkom rozvrate, ktorý postihne všetky spoločnosti, keď dosiahnu stav informačnej spoločnosti, alebo sa týkajú iba súčasných informačných spoločností. Či východiskom z veľkého rozvratu je iba cesta k liberálnej demokracii, alebo kniha dáva návod, ako sa menej vyspelé krajiny na svojej ceste k vyspelosti môžu vyhnúť tomuto procesu metódou „úspornosti epigónstva“?

Napriek všetkým uvedeným nedostatkom je kniha podnetným čítaním. Tak pre tých, ktorí sa s Fukuyamovým neokonzervativizmom stotožňujú, ako aj pre tých, ktorí sa chcú zdokonaľiť v argumentácii proti nemu.

Bohumil Búzik